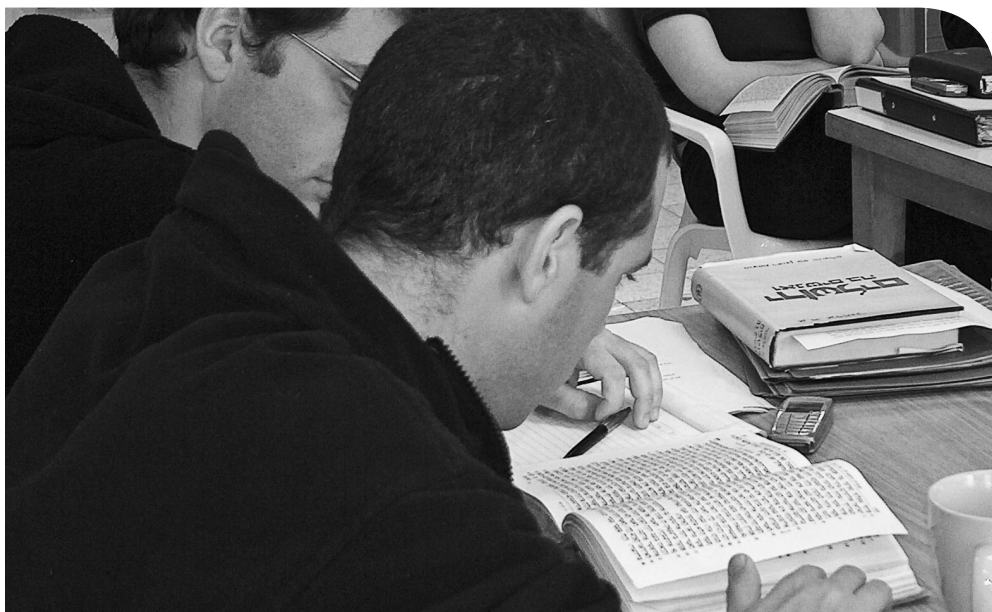

שירת המהפכה והסמלים שבארון

על יהדות ומאבק חברתי

:: יפתח גולדמן

השיבה אל 'ארון הספרים היהודי' היא תופעה תרבותית רווחת בישראל. בשנים האחרונות נוסף לה מימד חדש: החיבור שבין יהדות וצדק חברתי, אליו מתלווה לא פעם גם דגש על 'ערכי הקהילה'. ארגונים ואנשים מחפשים במקורות העתיקים חיזוק למאבקם הפוליטי נגד המדיניות הכלכלית-חברתית הנוהגת. במגמה כללית זו ניתן לזהות שתי מגמות-משנה: זו ה'מתונה', הרואה בעיסוק ביהדות השלמה הכרחית לתיאוריות הפוליטיות והכלכליות המניעות את המאבק החברתי; והקיצונית הרואה ביהדות מצע טוב יותר לניהול המאבק החברתי ממצעים אידיאולוגיים כמו הסוציאליזם. המתונים מבקשים, איפוא, ליצור סוציאליזם 'יהודי'. הקיצוניים מבקשים להחליף את הסוציאליזם ביהדות. לשניהם אקרא במאמר זה, למען הקיצור 'המשלבים' (בין יהדות ובין שיח הצדק החברתי).

במאמר זה אדון במשלבים באופן ביקורתי, אך לא שוללני נחרץ: בתחילה אעמוד על הטעויות שלדעתי המשלבים לוקים בהן. בהמשך אשרטט את הגבולות שבתוכם יש לקבל בברכה את מגמתם של המשלבים.

שתי הטעויות של המשלבים

הטעות הראשונה של המשלבים היא בהנחה (הסמויה או הגלויה) שהיהדות מבטאת תוכן ערכי מסויים ונוגדת תוכן אחר. כך, למשל: "היהדות תומכת בשוויון ומתנגדת לפערים כלכליים". טענה זו והדרמות לה מגובות בצייטוטים לרוב מן המקורות השונים. בכך אין כל פסול, כל עוד אין מתעלמים גם מן הציטוטים ההפוכים במגמתם. טענתי היא, שהיהדות היא תרבות: תרבותה של הציביליזציה היהודית, הנפרשת על-פני זירות גיאוגרפיות רבות ומקיפה אינספור מקורות. ככל ציביליזציה

חיה, יש בה הכל: מהפכנות ושמרנות, שחרור ודיכוי, רדיפת צדק וקידוש העוול. לפני שלוש שנים פרסם כתב העת 'תכלת' (של מרכז שלם) מאמר בשם "על תורת הכלכלה היהודית", שבו ניסה הכותב יוסף י. ליפשיץ להוכיח, שהיהדות היא קפיטליסטית במהותה. חשיבותו היחידה של מאמר מטופש זה היא בהמחשה כמה בעייתית היא הגישה ההפוכה, המנסה להראות שהיהדות היא סוציאליסטית במהותה.

טעותם השנייה של המשלבים היא בנסיונם למצוא בטקסטים העתיקים תשובות לבעיות ההווה. בדרך כלל, כשאומרים 'יהדות' אין הכוונה למאמרים ב'חברה' (למרות שנכתבו בעברית על ידי יהודים ועבור יהודים) אלא לטקסטים הקאנוניים העתיקים: מקרא, משנה, תלמוד וספרות ימי הביניים (לעתים נדירות מגיעים עד להגות של המאה התשע-עשרה).

אלא שכמעט כל מה שנכתב בטקסטים הללו אינו רלוונטי כיום. החוק המקראי והמשנאי נכתב עבור חברה חקלאית פרימיטיבית. החוק התלמודי והפסיקה הימבינימית - עבור קהילות קטנות תחת חסותו של שלטון זר העוסקות

היהדות היא תרבות: תרבותה של הציביליזציה היהודית, הנפרשת על-פני זירות גיאוגרפיות רבות ומקיפה אינספור מקורות. ככל ציביליזציה חיה, יש בה הכל: מהפכנות ושמרנות, שחרור ודיכוי, רדיפת צדק וקידוש העוול.

(בפרט הרפובליקה הרומית). שאלה זו קרובה לשלנו: מדוע מבקשים הנאבקים על צדק חברתי בישראל של שנות האלפיים, להתלות בשמות, בטקסטים ובמקורות שגילם מאות או אלפים בשנים?

מארקס משיב, שמנהיגי המהפכות הבורגניות צריכים היו להסתיר מעצמם את התוכן המוגבל (הבורגני) של מאבקם, ולכן הם התקשטו בסיסמאות ובציורים מן התרבות הקלאסית. מארקס קובע, שמהפכת השחרור הקומוניסטית, שתבטל את הדיכוי והניצול (ולא רק תשנה את צורתם כמהפכות הבורגניות) – מהפכה זו "אינה יכולה לשאוב את שירתה מן העבר אלא מן העתיד בלבד".

כבר אמרתי, שהסברו של מארקס שגוי לדעתי. שגויה גם קביעתו שהמהפכה הקומוניסטית תשאב את שירתה מן העתיד. אולם, שגיאה זו מבטאת גם אמת חשובה: המהפכה, כל מהפכה (ובעצם כל מאבק פוליטי ואידיאולוגי) זקוקה ל"שירה" – סמלים ומיתוסים; שמות; שירים ואגדות הפונים אל הרגש ומסעירים אותו. מדע־החברה הסוציאליסטי יספק למהפכה את התיאוריה שלה, אבל בכך אין די. על מנת שנתגייס למעשה (ובמיוחד למעשה הדורש התמדה, נחישות וקורבן) אנו זקוקים ליותר מאשר תיאוריה המשכנעת את השכל. אנו זקוקים גם לאמנות שתרגש את הלב. ואמנות, מאז ומעולם משתמשת בסמלים.

מהו סמל?

תכונה מהותית לסמל היא שהוא מצביע אל מעבר לו. הוא מסמל משהו 'גדול' יותר ממנו עצמו. כך טרומפלדור ותל־חי מסמלים פטריוטיזם ציוני; ספרטקוס מסמל את מאבקם של המדוכאים על חירותם; ואדיפוס מסמל את מאווי האירוטיים של ילד אל אמו. אבל סמל, להבדיל ממושג תיאורטי, הוא לעולם גם ישות קונקרטי, בעל קיום עצמאי בתודעה, גם בנפרד מן הדבר שאותו הוא מסמל. טרומפלדור הוא לא רק סמל לצינונות – הוא גם אדם שנולד ברוסיה, חי ופעל באירופה ובארץ ישראל ונהרג בתל־חי; ספרטקוס היה גם מנהיג של מרד עבדים באיטליה בשנת 73 לפנה"ס; ואדיפוס הוא בן מלך תבאי במחזה של סופוקלס. לעומת הסמל, הקונקרטי, המושג הוא מופשט. המושג "שחרור" ותמונת העבד המנתץ את כבליו מכוונים, אולי, לאותו דבר עצמו, אך האחד מהם הוא מושג, והשני הוא סמל.

בעיקר במסחר (כגורם שולי וטפילי בחברה חקלאית). בפסיקות אלה אין הנחיות לניהול מדינה יהודית עצמאית בעידן התיעוש. המקרא מדבר על מעשרות, לא על מס הכנסה פרוגרסיבי; הפוסקים של ימי הביניים מדברים על צדקה ולא על מדינת רווחה. זה לא משום שהם היו ניאו־ליבראלים וחובבי משטר הנדבות, אלא משום שהתנאים להיווצרות מדינת הרווחה בשלו, לכל המוקדם, במאה התשע עשרה. הניסיון לפרש, למשל, את 'שמונה מעלות הצדקה' של הרמב"ם כמבטאות את הגיונה של מדינת הרווחה (דבר שאני עצמי עשיתי לא פעם כמורה) הוא מהלך מעניין ויצירתי, אבל הוא רחוק מן האמת ההיסטורית.

כמובן, שניתן ללמוד הרבה מן הכתבים העתיקים. גם בני הדורות הקודמים נולדו, אהבו, יצרו, נלחמו זה בזה, הרגו ונהרגו. גם הם כמוהו לאושר, לבטחון, לאהבה. אולם, התשובות שניתנו בתקופת המקרא, בית שני או ימי הביניים, ואפילו בראשית העת החדשה – התשובות של חומשי התורה, של רבי עקיבא, של רב ושמואל, של הרמב"ם, של רבני ליטא ומרקש – אינן רלוונטיות. אפשר להסיק מהן לזמננו רק משמפשיטים אותן כמעט לגמרי מלבושן הקונקרטי, ואחר־כך מלבישים אותן בלבוש עכשווי. ופרוש הדבר, שהלבוש החדש היה מוכן מלכתחילה בדעתו של המלביש. בניגוד למה שמדמה לעצמו ה'משלב', אין הוא שואף לצדק חברתי משום שכך למד בכתבי הקודש, אלא הוא לומד מכתבי הקודש את הדבר שאליו שאף מלכתחילה. מבחינה זו, כולנו דומים לאהרון מסיפור הילדים היפה "אהרון והעיפרון הסגול": אנחנו מציירים כמו ידינו את השוטר שיראה לנו לאן לפנות, ועל כן אין זה פלא שהוא מצביע לכיוון שאליו רצינו ללכת בין כה וכה.

טעותו של מארקס

ובכל זאת, בכפוף להגבלות מסוימות, המגמה המשלבת היא אף רצויה. כדי להסביר זאת, אחזור אל המקורות. לא מקורות היהדות, אלא מקורות הסוציאליזם המודרני: קארל מארקס. וכדי לא לבלבל את הקורא אומר מיד, שאני פונה דווקא אל אחד מן המקומות שבהם לדעתי מארקס שגה.

בחיבור "השמונה עשר בבירמר של לואי בונפארטה" שואל מארקס, מדוע אמצו לעצמם גיבורי המהפכות הבורגניות (ובפרט המהפכה הצרפתית) סמלים ומאפיינים של עידנים קודמים

בניגוד למה שמדמה לעצמו ה'משלב', אין הוא שואף לצדק חברתי משום שכך למד בכתבי הקודש, אלא הוא לומד מכתבי הקודש את הדבר שאליו שאף מלכתחילה.

המהפכה אינה יכולה לשאוב את שירתה מן העתיד, משום ששירה זקוקה לסמלים, וסמלים צריכים להיות מוכרים, ידועים ומוחשים.

המאבק וסמליו

זה ההגיון העקרוני שצריך לעמוד ביסוד החיבור שבין המאבק החברתי והיהדות: המאבק זקוק לשירה, ושירה זקוקה לסמלים. סמלים 'טובים', המדברים אל לבנו, צריכים להלקח מתוך ההיסטוריה, המיתוסים והתרבות שלנו בכללותה. משה ודוד, המכבים, רבי עקיבא, טרומפלדור – אלה השמות ששמענו כבר בגן הילדים, וששמענו אותם ומעניקים להם משמעות. מאליו מובן, שאנו בוחרים את הסמלים שלנו מתוך המרחב התרבותי המוכר לנו. בשדות הפוליטיקה, האידיאולוגיה, והמאבק החברתי, צריכים הסמלים להסעיר את הלבבות, לרגש. לשם כך עלינו להרגיש 'בבית' במחיצת הסמלים שלנו. **סמל שלא 'מדבר' אלינו הוא ריק, טפל, הוא לא יעשה את מלאכתו.** מכאן, שבאופן פרדוקסלי, סמלים 'טובים' הם כאלה, בזכות העובדה שהם קיימים גם בפני עצמם. משום כך הם אומרים תמיד יותר ממה שהתכוננו להגיד בהם. זה, אולי, ההבדל המובהק ביותר שבין הסמל לבין המושג. למושג הטהור אין כל משמעות מעבר למה ש'הושג' (כלומר 'נתפס') בו. לסמל תמיד יש משמעות מעבר למה שמוסמל בו (כמובן שכאן אנחנו מדברים על המושגים והסמלים בטהרתם. במציאות הלא-טהורה דבק בכל מושג משהו מן הסמל, ובכל סמל – משהו מן המושג). לכן יכול דבר אחד לסמל משמעות רבות ושונות. אפילו סותרות. טרומפלדור, שכבר הוזכר כאן, הוא דוגמא מצוינת: גם תנועת העבודה הציונית וגם התנועה הרוויזיוניסטית הפכו אותו לסמל לאידיאולוגיות ההפוכות שלהן.

בחורה למארקס

המהפכה אינה יכולה לשאוב את שירתה מן העתיד, משום ששירה זקוקה לסמלים, וסמלים צריכים להיות מוכרים, ידועים ומוחשיים. בבואנו להיאבק את מאבק ההווה על-מנת לעצב את העתיד, נחפש תמיד את סמלי המאבק בעברנו התרבותי המשותף.

מארקס עצמו מדגים לנו זאת. כאשר הוא מבקר את הצרפתים שויתרו על המוטיבציה המהפכנית לנוכח שפע כלכלי הוא אומר: "הם [הצרפתים] נכספו לשוב מסכנות-המהפכה אל סירי-הבשר של מצרים...". את השפע הכלכלי, הנקנה במחיר החירות, מסמל מארקס בביטוי העשיר ורב המשמעות "סיר הבשר". לא מושג סוציולוגי טהור לפנינו, וודאי שלא "שירה השאובה מן העתיד", אלא סמל עתיר היסטוריה, שנלקח מן המרחב התרבותי היודאו-נוצרי שבתוכו פעל מארקס, ובתוכו חשב ויצר.

סמלים 'טובים', המדברים אל לבנו, צריכים להלקח מתוך ההיסטוריה, המיתוסים והתרבות שלנו בכללותה. משה ודוד, המכבים, רבי עקיבא, טרומפלדור - אלה השמות ששמענו כבר בגן הילדים, וששמענו אותם ומעניקים להם משמעות 'בבית'.

יפתח גולדמן הוא ד"ר לפילוסופיה וחבר קיבוץ תמוז

קצה הקרחון

ג'אן: הרופאים ממציאים מחלות שאינן קיימות כלל. בראנג'א: הדבר נובע מכוונה טובה. למען ההנאה שבטיפול באנשים" (אוז'ין יונסקו, קרנפים) אבל נדמה שלא רק ההנאה חשובה כאן:

על פי הערכות עדכניות, כ-65 מיליון מתושבי ארצות הברית סובלים מיתר לחץ דם. על פי ההגדרות המקובלות כיום, יתר לחץ דם מאובחן מעל 140/90 מ"מ כספית ואותם חולים צורכים מדי שנה תרופות להורדת לחץ דם, בסכום של כ-17 מיליארד דולר. על פי אותן הערכות, כ-60 מיליון איש נוספים נמצאים על גבול המחלה - קרוב, אך מתחת לסף הנדרש לאבחנה זו...

...כמה חברות המשווקות תרופות נגד לחץ דם, תרמו לאגודה האמריקאית ליתר לחץ דם סכום נכבד. הן אף אירחו את הרופאים ראשי האגודה לסוף שבוע באתר נופש אקזוטי, שבו נערכו דיונים על "הגדרות חדשות" של המחלה. וכך נוצרה הגדרה חדשה: "יתר לחץ דם דרגה ראשונה", המתייחסת לערכים 120/80-139/89 מ"מ כספית. במילים אחרות, נוצרה קבוצה חדשה של חולים, אם כי בפועל טרם הותוו הנחיות לטיפול תרופתי בקבוצה זו. (הארץ 12/8/2007)